

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2021/4

MUNDARIJA

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA’MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 5 **ЭРГАШЕВ ИКРОМ АБДУРАСУЛОВИЧ**
Солиқ низоларини муқобил ҳал этишнинг
ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш
масалалари
- 12 **ЙЎЛДОШЕВ АЗИЗЖОН ЭРГАШ ЎҒЛИ**
Ўзбекистонда жамоатчилик муҳокамаларини
ҳуқуқий тартибга солишнинг долзарб масалалари
- 25 **АБДУВАЛИЕВ МАҚСУДЖОН
АБДУРАШИД ЎҒЛИ**
Ўзбекистонда қурилиш соҳасини тартибга
солувчи ҳуқуқий асосларнинг вужудга келиши
- 34 **РАҲИМОВ ДИЛМУРОДЖОН
ҒУЛОМЖОН ЎҒЛИ**
Давлат фуқаролик хизматида меритократия
тамойилини қўллашнинг ташкилий-ҳуқуқий
масалалари

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 42 **USMONOVA MUNISKHON YULDOSH QIZI**
Definition and classification of voidable
transactions
- 50 **ХУДАЙБЕРГЕНОВ БЕҲЗОД
БАХТИЁРОВИЧ**
Ғарбда тўловга қобилиятсизлик (банкротлик)
ҳуқуқи ривожланиши ва асосий принциплар
шаклланиши
- 66 **ЖОЛДАСОВА ШАҲНОЗА БОТИРОВНА**
Чет эл ҳуқуқи нормалари ҳамда чет эл
ҳуқуқига ҳавола этиш тушунчаси ва моҳияти

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI.
PROKUROR NAZORATI.
HUQUQNI MUHOFAZA QILISH
FAOLIYATINI TASHKIL ETISH.
ADVOKATURA

- 76 **БАКАЕВ ШАХРИЁР БАХТИЁРОВИЧ**
Маъмурий суд иш юритуви тушунчаси ва
мазмун илмий-назарий таҳлили

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI,
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI.

- 83 **НАЖИМОВ МИРАТДИЙИН
ШАМШЕТДИНОВИЧ**
Оилага ва ёшларга қарши жиноятлар учун
жавобгарлик белгиланган жиноят қонуни
нормаларининг ривожланиш тарихи

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

- 92 **НИЯЗОВ МАКСУД КАДАМОВИЧ**
Опыт зарубежных стран по реализации
требований допустимости доказательств
при производстве по уголовным делам
- 102 **ПРИМОВ БАХТИЁР ОЛИМ ЎҒЛИ**
Дастлабки терговда ахборот-коммуникация
технологияларини қўллашнинг процессуал-
ҳуқуқий асослари

12.00.11 – PARLAMENT HUQUQI

- 111 **АББОСХОНОВ ТОИРХОН ХАСАН ЎҒЛИ**
Парламент фаолияти учун ахборот-таҳлилий
маълумотномаларни тайёрлашнинг ўзига
хос хусусиятлари

UDC: 34(043.5)(575.1)
ORCID: 0000-0002-9926-4211

ЧЕТ ЭЛ ҲУҚУҚИ НОРМАЛАРИ ҲАМДА ЧЕТ ЭЛ ҲУҚУҚИГА ҲАВОЛА ЭТИШ ТУШУНЧАСИ ВА МОҲИЯТИ

Жолдасова Шахноза Ботировна,
Тошкент давлат юридик университети
мустақил изланувчиси,
e-mail: sh.joldasova@gmail.com

Аннотация. Халқаро хусусий-ҳуқуқий муносабатларнинг тартибга солинишида, жумладан, маълум низоли ҳолатлар юзага келганда, чет эл ҳуқуқи нормаларини қўллаш ҳамда чет эл ҳуқуқига ҳавола этиш масаласи тўғри кўриб чиқилиши ҳамда татбиқ этилиши муҳимдир. Бу бевосита низонинг тўғри, самарали ва адолатли ҳал этилишига асос бўлади. Шунинг учун, биринчи навбатда, ҳуқуқни қўловчи органлар, айниқса, судьялар томонидан чет эл ҳуқуқи нормалари ҳамда чет эл ҳуқуқига ҳавола этиш тушунчаси ва моҳиятини тушуниш ва англаб олиш алоҳида долзарблик касб этади. Шунга асосан, мазкур мақолада чет эл ҳуқуқи нормалари ҳамда чет эл ҳуқуқига ҳавола этиш масалалари моддий-ҳуқуқий ҳамда коллизион-ҳуқуқий тартибга солишга боғланган ҳолда тадқиқ қилинган. Жумладан, тадқиқот доирасида одил судловни таъминлаш, чет эл фуқаролари ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари тўлақонли ҳимоя қилиниши учун чет эл ҳуқуқи судлар томонидан тўғри ва асосли қўлланилиши, бунда чет эл ҳуқуқига ҳавола этишни коллизион-ҳуқуқий тартибга солиш усули орқали амалга оширилиши муҳим аҳамият касб этиши кўрсатилган. Муаллиф томонидан чет эл ҳуқуқининг чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатга нисбатан қўлланилиши ушбу муносабатни унинг ривожланиши кўпроқ табиий тарзда амалга ошириладиган яқин ижтимоий ва маданий муҳитга бирлаштириш имконини бериши тўғрисида хулоса қилинган.

Калит сўзлар: чет эл ҳуқуқи, чет эл ҳуқуқига ҳавола, коллизия, коллизион норма, ҳуқуқни қўллаш.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ НОРМ ИНОСТРАННОГО ПРАВА И ОТСЫЛКИ К ИНОСТРАННОМУ ПРАВУ

Жолдасова Шахноза Батыровна,
соискатель Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. При регулировании международных частноправовых отношений, в том числе при возникновении определенных конфликтов, важно правильно учитывать и применять применимое иностранное право и отсылку к иностранному праву. Это является основанием для правильного, эффективного и справедливого урегулирования спора. Поэтому, прежде всего, правоприменительным органам, особенно судьям, важно понимать и осмысливать понятие и сущность иностранного права, а также суть отсылки к иностранному праву. Исходя из этого, в данной статье исследуются нормы иностранного права и вопросы отсылки к иностранному праву применительно к материальному и коллизионному регулированию. В частности, в исследовании

подчеркивается важность правильного и разумного применения иностранного права судами для обеспечения справедливости, полной защиты прав и законных интересов иностранных граждан, включая использование иностранного права посредством коллизионно-правового регулирования. Автор приходит к выводу, что применение иностранного права к отношениям, осложненным иностранным элементом позволяет интегрировать эти отношения в более близкую социальную и культурную среду, в которой их развитие происходит более естественно.

Ключевые слова: иностранное право, отсылка к иностранному праву, коллизия, коллизионная норма, правоприменение.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE NORMS OF FOREIGN LAW AND REFERENCES TO FOREIGN LAW

Joldasova Shakhnoza Botirovna,

PhD researcher at Tashkent state university of law

Abstract. *In the regulation of international private-legal relations, including certain disputes, it is important to properly consider and apply the application of foreign law and reference to foreign law. This will be the basis for a correct, effective and fair settlement of the dispute. Therefore, it is especially important for law enforcement agencies, especially judges, to understand and comprehend the norms and concepts of foreign law and the concept and essence of reference to foreign law. On this basis, this article examines the norms of foreign law and the issues of reference to foreign law in relation to substantive and conflict-of-law regulation. In particular, the study shows that in order to ensure justice, full protection of the rights and legitimate interests of foreign citizens, it is important for the courts to apply foreign law correctly and reasonably, using references to foreign law through conflict of laws. The author concludes that the application of foreign law to a complex relationship with a foreign element allows this relationship to be integrated into a closer social and cultural environment in which its development takes place more naturally.*

Keywords: foreign law, reference to foreign law, conflict, conflict of laws, law enforcement.

Кириш

Жаҳон ҳамжамиятининг ажралмас қисми бўлган Ўзбекистон Республикаси халқаро алоқалар ва савдо-иқтисодий муносабатларни ривожлантириш борасида ўзининг ташқи сиёсатини кенг қўламда амалга ошириб бормоқда. Шу жиҳатдан, халқаро, хусусан, халқаро ҳуқуқий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишга қаратилган ҳуқуқий асос яратиш ва қонунчиликни такомиллаштириш мазкур муносабатлар ҳамда умуман мамлакат иқтисодиётининг тараққиётида муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганидек, “ташқи сиёсатимизда узоқ-яқин давлатлар билан яқин дўстлик ва ўзаро манфаатли ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш энг

муҳим йўналишлардан бири бўлиб қолади” [1].

Шунингдек, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсатни амалга ошириш соҳасидаги устувор йўналишларда Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий фаолияти, норматив-ҳуқуқий асоси ҳамда халқаро ҳамкорликнинг шартномавий-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш зарурияти алоҳида кўрсатиб ўтилган [2].

Ҳар бир давлат ўз ҳудудида ҳуқуқий тартибга солишни норма ижодкорлиги орқали амалга оширади. Шахслар – турли давлатлар субъектлари ижтимоий муносабатларининг ривожланиши бир давлат-

нинг ҳуқуқий нормалари бошқа давлат ҳудудида қўлланилиши мумкин бўлган ҳолатларни юзага келтиради. Таъкидлаш жоизки, суверенитет нуқтаи назаридан ҳар бир давлат бошқасига нисбатан мустақил бўлгани каби, хорижий давлат ҳам маҳаллий давлатга нисбатан норма ижодкорлигининг мустақил субъекти ҳисобланади [3].

Хусусий-ҳуқуқий муносабатнинг чет эл ҳуқуқий тартиби билан алоқаси чет эл ҳуқуқини қўллаш имконини кўзда тутати. Хусусан, чет эл ҳуқуқининг қўлланилиши ҳам тескари ҳавола шаклланишига олиб келади. Шундай қилиб, чет эл ҳуқуқига ҳавола ва унинг қўлланилиши коллизия нормаларига асосланади.

Тескари ҳавола халқаро хусусий ҳуқуққа етарли даражада олдиндан маълум ва унинг энг мураккаб муаммоларидан бири сифатида баҳоланади.

Материал ва методлар

Бугунги кунда давлатлар ўртасидаги турли муносабатларнинг муваффақиятли ривожини ушбу муносабатларнинг ҳуқуқий тартибга солиниш даражасига боғлиқдир. Юқори даражада ҳуқуқий тартибга солинганлик мазкур муносабатларнинг келажакда ривожланишига замин яратади, акси эса уларнинг тараққиётига тўсқинлик қилади ёки секинлаштиради. Ушбу масалада халқаро хусусий ҳуқуқнинг ўрни беқиёсдир. Айнан унинг нормалари халқаро алоқалар иштирокчилари учун қай даражада қулай ҳуқуқий режим тақдим этилишини белгилаб беради [4].

Халқаро хусусий ҳуқуқ воситаларига мурожаат қилиш қонунлардаги коллизия (зиддиятлар)нинг олдини олиш, ҳамкорликнинг уйғунлаштирилган ва унификациялаштирилган (бир хил шакл, таркиб, мазмунга келтирилган) ҳуқуқий асосини шакллантириш, халқаро фуқаровий алмашинуви иштирокчиларининг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳимоясини кучайтириш учун тобора зарур бўлиб бормоқда [5].

Давлатларнинг бир-бирига нисбатан мустақиллиги уларнинг ҳуқуқий тизимлари мустақиллигини ҳам олдиндан белгилаб беради. Шу сабабдан чет эл ҳуқуқ нормалари миллий ҳуқуқ нормаларига нисбатан мустақил бўлган ижтимоий нормаларнинг алоҳида гуруҳи сифатида ажратиб кўрсатилиши мумкин.

Таъкидлаш керакки, ҳуқуқ нормаларининг таркиби ҳар бир муайян давлатда юзага келадиган ижтимоий муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари билан олдиндан белгиланган. Чет эл ҳуқуқ нормалари маҳаллий ҳуқуққа номаълум бўлган кўрсатмаларни мустаҳкамлаши ва улар ёрдамида маҳаллий давлатда ҳимояланмаган қадриятларни ҳимоя остига олиши мумкин.

Хорижий ҳуқуқнинг мустақиллиги ундаги императив элемент ва мазмунининг ўзига хослиги билан тавсифланади. Миллий ҳуқуққа нисбатан ташқи ҳодиса сифатида хорижий ҳуқуқнинг қуйидаги тавсифлари ажратилади: хорижий ҳуқуқ хорижий устқурма элементини ифодалаб, унинг негизи хорижий давлатдаги муносабатлар ҳисобланади, у мазкур устқурманинг бошқа элементлари билан боғлиқ, у мустақил тизимни ҳосил қилади [6]. Айрим муаллифларнинг фикрича, “чет эл ҳуқуқи хорижий ҳуқуқий тартибнинг буйруғи (кўрсатмаси) бўлиб қолади” [7].

Чет эл ҳуқуқи, хусусан, унинг мазмуни (моҳияти) ижтимоий муносабатларнинг бошқа тизимига хос бўлган омиллар томонидан юзага келтирилган. Унинг шаклланишига мамлакатнинг тарихи, иқтисодиёти, маданияти ва сиёсати таъсир қилади. Шу туфайли хорижий ҳуқуқ маҳаллий ҳуқуқдаги қатъий қоидалардан фарқ қилувчи қоидаларни мустаҳкамлаши мумкин.

Давлат ва ҳуқуқ назариясига оид адабиётларда чет эл ҳуқуқи миллий ҳуқуққа тенглаштирилган ҳуқуқ сифатида кўриб чиқилади. Бунда чет эл ҳуқуқи нормалари миллий ҳуқуқ нормаларига хос хусусият-

ларга эга эмаслиги кўрсатиб ўтилади [8]. Лекин чет эл ҳуқуқининг бундай эътироф этилиши бошқа давлат ҳудудида чет эл қонунларининг мажбурий юридик кучи ва хорижий давлат органлари ваколатларини ўзида мужассамлантирган бўларди, бу эса давлат суверенитетига зид келади. Шу сабабли суд учун чет эл ҳуқуқи нормаларини қўллаш мажбурий эмас. Шундай қилиб, чет эл ҳуқуқи императив элементга эга эмас ва маҳаллий ҳуқуқий тартиб доирасида қўлланилмайди. Шу каби суд учун ҳуқуқ сифатида ўз давлатининг нормалари хизмат қилиши мумкин.

Халқаро хусусий ҳуқуқ таълимотига кўра, чет эл ҳуқуқи судлар томонидан ҳуқуқ сифатида қўлланилиши мумкин. Шундай қилиб, суд томонидан қўлланилаётган чет эл ҳуқуқи мазкур иш учун муҳим бўлган ҳақиқатдаги ҳолат каби эмас, балки ҳуқуқий категория, ҳуқуқ меъёри сифатида кўриб чиқилади [9].

Чет эл ҳуқуқини тушунишга умумий концептуал ёндашув И.В. Гетьман-Павлова томонидан қуйидаги тарзда тавсифланади: “Суд ўз ташаббусига кўра ва унга қонун томонидан юклатилган мажбурият туфайли чет эл ҳуқуқи мазмунини ех officio (лавозими бўйича) қилиб белгилайди; суд чет эл ҳуқуқини юридик жиҳатдан мажбурий кўрсатмалар тизими сифатида қўллайди. Томонларга эмас, балки ўз талабларини асослаш учун чет эл ҳуқуқига ҳавола қилаётган суд зиммасига хорижий кўрсатмалар мазмунини аниқлаш мажбурияти юклатилади” [10].

Коллизион нормадан фойдаланишни чет эл ҳуқуқи нормасидан фойдаланиш орқали миллий ҳуқуқ нормасини яратишга олиб келадиган алоҳида юридик усул дея умумлаштириш мумкин. Коллизион норма бу ҳуқуқ нормаси эмас, у чет эл ҳуқуқи нормаларида белгиланган ўзини тутиш қоидаларидан мустақил равишда кўриб чиқилиши мумкин бўлган ўзини тутиш қоидаларини ўз ичига олмаган. Бошқа

ҳар қандай ҳавола каби, коллизион норма ҳуқуқий тизимга бошқа ижтимоий норма қоидаларини “қабул қилиш”ни амалга оширади. Коллизион норманинг регулятив функцияси шу тарзда фақатгина чет эл ҳуқуқи нормалари билан биргаликда намоён бўлади.

Тадқиқот натижалари

Амалда чет эл ҳуқуқи маҳаллий суд томонидан ҳуқуқ сифатида қўлланилади. Л.П. Ануфриеванинг ёзишича, “чет эл ҳуқуқи ҳақиқатдаги ҳолат каби эмас, балки ҳуқуқ сифатида кўриб чиқилади” [11]. Бунда унга ҳуқуқ хусусиятларини хорижий нормадан фақат унинг маъқул (рационал) элементни ўзлаштирадиган миллий коллизион норма беради. Миллий коллизион норма ва чет эл ҳуқуқи моддий нормаларининг ўзаро таъсири натижасида миллий ҳуқуқ нормалари юзага келади. Коллизион ҳаволани амалга оширишгача чет эл ҳуқуқи ҳуқуқ сифатида кўриб чиқилмайди. Ижтимоий меъёр хусусиятларига эга бўлганлиги учун у ҳақиқатдаги ҳолат сифатида ҳам кўриб чиқилмайди.

Хусусан, М.М. Богуславский таъкидлайдики, бу ҳар ҳолда миллий эмас, балки чет эл ҳуқуқи эканлигини эътиборга олмаслик мумкин эмас, шу сабабли унинг мазмунини билиб олиш ва уни қўллашга бўлган муносабат ўзгача бўлиши лозим ва миллий ҳуқуққа бўлган муносабат билан бир хил бўла олмайди [12].

Чет эл ҳуқуқининг хорижийлик тавсифи А. Батиффоль томонидан ҳам алоҳида кўрсатилган бўлиб, унинг таъкидлашича, “дунёни ҳуқуқий тизимларга ажратиш умуман ўзгача контракт (кескин фарқ)ни келтириб чиқаради. У суд мамлакатининг ҳуқуқидан ташқарида ҳар қандай ҳуқуқий тизим йўқ деган маънони англатмайди, аммо судьялар назарида суд мамлакати ҳуқуқининг имтиёзга эга эканлигини билдиради... Гап чет эл қонунчилигининг у амал қилаётган ҳудудда ҳуқуқий моҳиятини инкор қилиши ҳақида кетаётгани йўқ.

Гап шундаки, ишни кўриб чиқаётган судья назарида чет эл қонунчилиги, судья бўйсунадиган ҳокимиятдан келиб чиқувчи императив сифатида кўрилмайди. Бу моҳият эмас, балки дунёқараш масаласи” [13].

Чет эл ҳуқуқи меъёрини қўллаш ички ҳуқуқий тартиб учун намунали бўлмаган муносабатлар доирасида, хусусан, давлатимиз ҳудудидан ташқарида юзага келадиган, яъни халқаро хусусий ҳуқуқда қабул қилинганидек, чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатлар доирасида амалга оширилади.

Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш учун чет эл хусусий ҳуқуқдан фойдаланиш масаласи фақат ушбу муносабатларда чет эл элементи мавжуд бўлса юзага келиши мумкин. У мавжуд бўлмаса, ҳар қандай чет эл ҳуқуқини қўллашнинг умуман имкони йўқ [14].

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси 1158-моддасининг биринчи қисми бизнинг фуқаролик қонунчилигимизда биринчи марта хусусий-ҳуқуқий муносабатларда чет эл элементининг асосий турларини белгилайди: хорижий субъектнинг (юримдик ёки жисмоний шахс) иштирок этиши ёки бошқа чет эл элементи билан мураккаблашиши. Масалан, у ёки бу ҳаракатларнинг (мол-мулкни топшириш) чет элда содир бўлишини назарда тутувчи хусусий-ҳуқуқий муносабатнинг мазмуни чет эл элементи билан мураккаблашиши мумкин. Чет эл элементи юридик фактларда, яъни фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятлар вужудга келиши, ўзгариши ва тугатилиши билан боғлайдиган қонунда ҳам акс этиши мумкин: битимнинг чет элда тузилиши (ФК 1189-модда 1-қисм); зарар етказишнинг чет элда содир бўлиши (ФК 1194-модда 1-қисм) ва ҳ.к. [15].

Шу жиҳатдан таъкидлаш мумкинки, маҳаллий ҳуқуқ, аввало, ички муносабатлар, яъни давлат ҳудуди доирасида ҳаракат қилувчи субъектлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш эҳтиёж-

ларини қондириш учун ишлаб чиқилган. Аммо маҳаллий суд қатор ҳолларда миллий ҳуқуқий тартибдан ташқарида юзага келган ва натижада маҳаллий ҳуқуқ шаклланишига таъсир қилган намунавий муносабатлардан фарқ қилувчи муносабатлардан келиб чиқадиган баҳс тақдирини ҳал қилиши лозим бўлади. Бу муносабатларни тартибга солиш эҳтиёжи маҳаллий юрисдикция ва маҳаллий моддий ҳуқуқ амал қилиш соҳаларининг ўхшамаслиги туфайли юзага келган.

Тадқиқот натижалари таҳлили

Маҳаллий юрисдикциянинг амал қилиш соҳаси бузилган ҳуқуқнинг давлат ҳимоясини таъминлаш имкониятлари билан белгиланган. Бузилган ҳуқуқнинг судимиз ёрдамидаги ҳимояси самарали бўлганда, биз ўз судимизни ваколатли деб тан оламиз. Процессуал муносабатлар муайян давлатда маҳаллийлашган ва ўз “тортишиш нуқталари”га эга бўлиб, улар баҳснинг судда кўрилиши учун асос сифатида қўлланилади. Бундай нуқталар қуйидагича: баҳс томонларининг манзили; асосий далил-исботлар манзили; даъвони таъминлаш бўйича чора кўрилиши ёки суд ҳукми чиқарилиши натижасида ундирув қаратилиши мумкин бўлган мулк манзили; муайян жамоат манфаати жойлашуви ва ҳ.к. Мазкур ҳолатларнинг бизнинг давлатимизда жойлашуви маҳаллий суд ҳимояси самарадорлигини олдиндан белгилаб беради.

Чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатлар чет эл ҳуқуқий тартиби қўлланилишини талаб қилади ва маҳаллий суд томонидан самарали кўриб чиқилиши мумкин ҳамда халқаро хусусий ҳуқуқнинг тартибга солиш предметини юзага келтиради. Мазкур муносабатларни тартибга солиш учун ҳам чет эл ҳуқуқи қўлланилади, унга миллий ҳуқуққа қараганда тегишли муносабатлар одатийроқ ҳисобланади. Бошқа ижтимоий нормаларга мурожаат мақсади каби чет эл ҳуқуқи

нормаларига ҳам мурожаат мақсади бу жамоат муносабатларини энг самарали ва одилона тартибга солишдир, яъни тегишли ҳолатларда миллий ҳуқуқ ёрдамида амалга ошириб бўлмайдиган тартибга солиш ҳисобланади. Масалан, хорижий юридик шахснинг халқаро ҳуқуқнинг субъекти бўлиш ҳуқуқини миллий ҳуқуқ билан тартибга солиш самарасиздир, сабаби миллий ҳуқуқ мазкур ташкилий-ҳуқуқий шаклни билмаслиги мумкин.

Шунингдек, Ф. Вишер таъкидлашича, чет эл ҳуқуқини қўллаш учун бош асос “хусусий шахслар ўртасидаги муносабатларни мос равишда тартибга солиш зарурияти”дир. Дж. Чешир ва П. Норт фикрларига кўра, “халқаро хусусий ҳуқуқ... суд томонидан кўриб чиқиладиган масала, чет эл ҳуқуқи тизими билан унга мурожаат қилиш заруриятини юзага келтирадиган даражада мустаҳкам алоқада бўлган факт, ҳодиса ёки битимга тегишли бўлганда амал қилишни бошлайди”. Шунингдек, айрим тадқиқотчиларнинг фикр-мулоҳазалари борки, “чет эл ҳуқуқи у “яхшироқ” бўлганлиги учун эмас, балки қонун чиқарувчи наздида унинг қўлланилиши амалий нуқтаи назардан маҳаллий ҳолатларга мослаштирилган миллий ҳуқуқ қўлланилишига қараганда яхшироқ натижаларга олиш келиши сабабли қўлланилади” [16].

В.М. Хвостов фикрига кўра, ҳудудийликнинг асосий принципида истиснолар ҳам бўлиши мумкин. Баъзан мазкур мамлакат судьялари чет эл ҳуқуқиқа таяниш лозим бўлади. Масала шундаки, замонавий маданий давлатлар ўзаро яқин мулоқотда бўлиб, ўзларини бир маданият халқларининг оила аъзоларидек кўради, шунга кўра бошқа ҳуқуқий тартибга мутлақо бегона ва мурасиз деб қарашмайди. Бошқа тарафдан, судлар амалиётида чет эл ҳуқуқи нормаларини тўлиқ чеклаш баъзан анча оғир оқибатларга олиб келиши мумкин эди [17].

Ҳозирги вақтда кўпинча ҳуқуқий муносабат турли давлатлар фуқаролари ўртасида ўрнатилади. Бунда ҳуқуқдорлик ва лаёқатлилиқ тўғрисида турлича қонунлар амал қилади, ўзаро муносабатлар бир мамлакатда юзага келиб, амалга ошиши ёки судда ҳал қилиниши – бошқа мамлакатда бўлади. Бундай ҳолатларда муносабатларга нисбатан айнан судда баҳс юзага келган ҳудуднинг қонунларини қўллаш баъзан ноқулай бўлади. Масала шундаки, бу муҳокама ҳудуди мутлақо тасодифий сабаблар билан белгиланиши ва ушбу муносабатлар ёки баҳс кетаётган факт маъноси ва мазмунининг ҳуқуқий моҳияти билан ҳеч қандай алоқаси бўлмаслиги мумкин.

Миллий адабиётларда мазкур масала халқаро хусусий ҳуқуқнинг моддий-ҳуқуқий тартибга солиш усули сифатида ҳам изоҳланиб, унга кўра, моддий-ҳуқуқий нормалар ўз моҳияти жиҳатидан мазмунини бўйича бир хил қоидалардан ташкил топади ва халқаро хусусий муносабатларни тўғридан-тўғри, яъни ушбу муносабатларни бевосита, коллизия нормалар иштирокисиз тартибга солишни таъминлайди [18]. Ички давлат қонунлари чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатларга нисбатан, агар уларда халқаро шартномалардагиларга нисбатан бошқача қоидалар назарда тутилмаган бўлса, бевосита қўлланилиши мумкин. Бу ерда чет эл элементи билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишда халқаро шартномаларнинг устунлиги ҳисобга олинади ва унинг тўғридан-тўғри, яъни бевосита қўлланилиши назарда тутилади [19].

Хулосалар

Хорижий моддий ҳуқуқнинг қўлланилиши нафақат фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг субъектив ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун, балки муайян давлат ҳуқуқини қўллаш аниқ муносабат субъектларининг ҳаракатларига санкция бериш ёки уларнинг манфаатларини бошқача тарзда “чеклаб” қўйиш каби

тескари натижа берадиган вазиятларда ҳам муҳим ҳисобланади. Масалан, чет эл ҳуқуқи битим ҳақиқий эмас деб тан олиншига асос бўладиган меъёрларни ўз ичига олиши мумкин бўлган айни пайтда маҳаллий ҳуқуқни қўллаш бундай оқибатларга олиб келмаслиги ҳам мумкин. Фуқаролик ҳуқуқи аниқ муносабат иштирокчилари манфаатларини ҳимоя қилибгина қолмай, умуман олганда, жамият, давлат учинчи шахслар ва ҳ.к. манфаатлари ҳимоясига ёрдам беради. Қатор ҳолларда муносабат субъектлари шикоятларини қондирмасдан, хусусий ҳуқуқ истиқболли режада фуқаролик муомаласи интизомини кучайтиришга имкон туғдиради. Бу маънода хорижий ҳуқуқ аниқ муносабат субъектлари манфаатларини энг яхши тарзда ҳимоя қилгани учунгина эмас (гарчи кўпинча шундай бўлса ҳам), балки ушбу муносабат билан бевосита ёки билвосита боғлиқ бўлган барча субъектларнинг манфаатларини энг яхши тарзда ҳимоя қилгани учун ҳам қўлланилади. Чет эл ҳуқуқининг мураккаблашган чет эл элементли муносабатга нисбатан қўлланилиши ушбу муносабатни унинг ривожланиши кўпроқ табиий тарзда амалга ошириладиган яқин ижтимоий ва маданий муҳитга бирлаштириш имконини беради. Томонлар манфаатларини ҳисобга олиш чет эл ҳуқуқига мурожаат натижасида юзага келадиган оқибатлардан бири ҳисобланади, аммо бундай оқибат юзага келмаслиги ҳам мумкин. Ҳуқуқ ва муносабат боғлиқлиги омилларининг катта қисмини ҳисобга олувчи анъанавий коллизия усул бу маънода моддийлаштириш усулига қарши туриб, мантиқан асосланганлик нуқтаи назарига кўра ундан устун туради.

Чет эл моддий ҳуқуқини қўллаш фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг субъектив ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоялаш учун, шунингдек, муайян давлат ҳуқуқини қўллаганда, муайян муносабат субъектларининг ҳаракатларига ижозат бериш ёки уларнинг манфаатларини бош-

қача “чеклаш”да намоён бўладиган тескари натижага олиб келадиган вазиятларда муҳим ҳисобланади. Фуқаролик муомаласи интизомини мустақкамлаш жиҳатидан хусусий ҳуқуқ муайян муносабат субъектлари манфаатларини энг яхши ҳимоялаш, шунингдек, чет эл элементи билан мураккаблашган хусусий-ҳуқуқий муносабатлар билан тўғридан-тўғри ёки билвосита боғлиқ бўлган барча субъектларнинг манфаатларини энг яхши ҳимоялаш туфайли қўлланилади.

Чет эл элементи билан мураккаблашган муносабатларга чет эл ҳуқуқини қўллаш бундай муносабатларни кўпроқ табиий равишда ривожланадиган яқин ижтимоий ва маданий муҳитга бирлаштириш имконини беради. Томонлар манфаатларини ҳисобга олиш чет эл ҳуқуқига мурожаат натижасида юзага келадиган оқибатлардан бири ҳисобланади, лекин бундай оқибат юзага келмаслиги ҳам мумкин. Ҳуқуқ ва муносабат омилларининг катта доирасини ҳисобга олувчи анъанавий коллизия усул бу маънода моддийлаштириш усулидан мантиқий асосланганлик нуқтаи назари бўйича устун туради.

Мураккаблашган чет эл элементи бўлган муносабатлар ўзига хос хусусиятларга эга, аммо қонун чиқарувчи ҳуқуқ танловининг қандай мезонларидан фойдаланганлигидан қатъи назар, томонлар уларнинг муайянлигига умид қилишга ҳақли. Бундай муайянлик низони кўриб чиқишда улар манфаатини таъминлашнинг қўшимча кафолати бўлиб хизмат қилади. Томонлар жараёнга олдиндан тайёрланиб олиш, аниқланиши лозим бўлган ҳақиқатдаги ҳолатлар доираси ва бошқа омилларни белгилаб олиш имкониятига эга бўлади. Бундай муайянлик суднинг ўзи учун ҳам қулай бўлиб, у коллизия нормани аниқлаштириш заруриятидан озод бўлади. Шу сабабли коллизия нормаларнинг имкон қадар кўпроқ муайянлигини таъминлаш жуда муҳим бўлиб, бу мазкур нор-

маларни томонлар қўллашини олдиндан қўра билиш учун зарур.

Чет эл ҳуқуқи қўлланилишини халқаро-ҳуқуқий асослашнинг кўпгина ёндашувлари мавжуд. Шундай қилиб, муаллифлар чет эл ҳуқуқини қўллаш мажбуриятини халқаро ҳуқуқ бутун принциплар мажмуидан чиқариб, мазкур соҳада асосий принцип сифатида ҳамкорлик принципи ёки давлатлар суверен тенглиги принципини ажратади, халқаро хусусий ҳуқуқда юзага келган асосий коллизия бошланишларни кўрсатади.

Ҳозирда чет эл ҳуқуқини қўллашнинг янги назариялари ишлаб чиқилган бўлиб, улар қўлланиладиган ҳуқуқ тўғрисида масалани ҳал қилишда муносабатларнинг нафақат ҳудудий жойлашуви, балки бошқа мезонларини ҳам кўзда тутаяди. Янги назарияларнинг умумий хусусияти суд мамлакати ҳуқуқини ҳисобга олган ҳолда потенциал қўлланиладиган ҳуқуқий тартиблар доирасини кенгайтириш ҳисобланади. Янги назарияларнинг умумий хусусияти қўлланиладиган ҳуқуқни излашда қатъий мезонлар йўқлигидир. Анъанавий коллизия ғоя деярли ҳар доим ягона ваколатли ҳуқуқий тартибни аниқ белгилаш имконини беради. Янги назариялар, охириги сўзни судьяларга қолдирган ҳолда, потенциал қўлланиладиган ҳуқуқий тартибларнинг кенг доираси мавжудлигидан келиб чиқади. Шу билан коллизия тартибга солишга олдиндан айта олмаслик элементи киритилади ва қўлланиладиган ҳуқуқни белгилаш жараёнида судьянинг ролини кучайтиради.

Халқаро даражада чет эл ҳуқуқининг қўлланилиши коллизия нормалар ва ўзаролик ёки ҳушмуомалалик принципларига асосланади. Бунда “ўзаролик” принципи турли давлатларнинг қонунчилик ҳужжатларида турлича таърифланган ва умумий ҳисобланиши мумкин эмас. Ҳозирги кунда ўзаролик принципига халқаро хусусий ҳуқуқ барқарор таркибий қисмига

каби ягона қараш мавжуд эмас, у давлатларнинг бир-бири билан ҳамкорлигини мустаҳкамлашда иштирок этиш субъектив истагига кучли боғланган.

Шунингдек, универсал характердаги ҳеч бир халқаро-ҳуқуқий ҳужжатда “ҳушмуомалалик” принципига амал қилиш мажбурияти соф кўринишда белгиланмаган, Европа ва Американинг аксарият мамлакатлари ҳуқуқий тартиблари халқаро ҳушмуомалалик постулатларига таяниб ва императива сифатида ўзароликдан воз кечган ёки ҳеч қачон бундай талабни қўймаган ҳолда чет эл суд ҳукмларини тан олиш имконини беради.

Шу тарзда чет эл ҳуқуқи излашнинг янги ғоялари ўз афзалликлари билан бир қаторда камчиликларга ҳам эга, шунинг учун улардан фойдаланиш етарлича асосланган ҳисобланмайди.

Таъкидлаш жоизки, хусусий-ҳуқуқий муносабатнинг чет эл ҳуқуқий тартиби билан алоқаси чет эл ҳуқуқини қўллаш имкониятини кўзда тутаяди. Хусусан, чет эл ҳуқуқини қўллаш, шунингдек, тескари ҳавола юзага келишига олиб келади. Шундай қилиб, чет эл ҳуқуқига ҳавола ва унинг қўлланилиши коллизия нормага асосланади.

Бунда коллизия норма, унинг ёрдамида чет эл ҳуқуқининг шартлари ва ҳаракат чегаралари белгиланадиган ягона норма ҳисобланмайди. Коллизия нормадан ташқари тегишли масалани бошқа бир қатор нормалар ҳам ҳал қилади: оммавий тартиб тўғрисида қўшимча шарт ва оммавий тартибга кирувчи миллий ҳуқуқ принциплари, халқаро хусусий ҳуқуқ императив нормалари ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида, хусусан, Фуқаролик кодексининг 1161-моддасига мувофиқ кўзда тутилганки, чет эл ҳуқуқига ҳар қандай ҳавола тегишли мамлакат коллизия ҳуқуқига эмас, балки моддий ҳуқуқига ҳавола сифатида кўриб чиқилади. Бу шуни кўрсатадики,

Ўзбекистон қонунчилигида ҳаволаларни қўллаш бўйича умумий тақиқ белгиланган давлатлар қаторига киради. Бунда чет эл ҳуқуқининг тескари ҳаволаси истисно бўлиб, у жисмоний шахсларнинг ҳуқуқий ҳолатини белгиловчи Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқига ҳавола қилинган ҳолларда қўлланилиши мумкин (Фуқаролик кодексининг 1168-моддаси).

Бизнинг фикримизча, мазкур норма диспозитив сифатида талқин қилиниши зарур, сабаби учинчи давлат ҳуқуқига ҳаволани қабул қилишдан бош тортиш мамлакат халқаро мажбуриятларига зид келади. Ўзбекистон 1930 йилги кўчирма (переводной) ва оддий векселлар тўғрисидаги қонунлар айрим коллизиясига ижозат бериш ҳақида Женева конвенцияси ва 1980 йилги Халқаро темир йўл орқали ташишлар тўғрисидаги Берн конвенцияси (КОТИФ) иштирокчиси ҳисобланади. Женева конвенцияси индивиднинг векселга лаёқатлилиги масалалари бўйича тескари ҳавола ва учинчи қонунга ҳаволани мумкин деб ҳисоблайди, КОТИФ эса йўловчиларнинг ҳаёти ва соғлигига зарар етказганлик учун

темир йўллариининг жавобгарлиги масалалари бўйича тескари ҳавола ва учинчи қонунга ҳаволани мумкин деб ҳисоблайди.

Шу сабабли қайта ҳаволани тартибга солиш нормасини кўриб чиқиш, хусусан, Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқига тескари ҳаволани чекловларсиз белгилаш масаласини кўриб чиқиш ва Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1161-моддасини қуйидагича таҳрирда баён қилиш мақсадга мувофиқ:

“1161-модда. Қарши томон ва учинчи мамлакат ҳуқуқига ҳавола этиш.

Ушбу бўлим қоидаларига мувофиқ, чет эл ҳуқуқига ҳар қандай ҳавола этиш тегишли мамлакатнинг коллизия ҳуқуқига эмас, балки моддий ҳуқуқига ҳавола этиш деб қаралиши лозим, ушбу бўлимда назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Жисмоний шахснинг шахсий қонуни, унинг ҳуқуқ ва муомала лаёқатини аниқлаш бўйича муносабатларни, шунингдек, оила-мерос муносабатларини тартибга солиш чоғида чет эл ҳуқуқи қўлланилганда, Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқига қайта ҳавола этиш қабул қилинади”.

REFERENCES

1. Lerebourg-Pigionnier. *Precis de droit international prive*. Dalloz, 1954, p. 392.
2. Luns L.A. *Kurs mezhdunarodnogo chastnogo prava*. Obshhaya chast. 3 izd., dop. [Private international law course. A common part. 3rd ed., add.]. Moscow, Yuridicheskaya literatura, 1973, pp. 369-370.
3. Cheshir D., Nort P. *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo* [International private law]. Moscow, 1982, pp. 19-20.
4. Batiffol H., Lagarde P. *Droit international privé*, t. II, 7e éd. Paris, 1983, pp. 529-530.
5. Rubanov A.A. *Teoreticheskie osnovy mezhdunarodnogo vzaimodejstvija nacional'nyh pravovyh sistem* [Theoretical foundations of international interaction of national legal systems]. Moscow, 1984, p. 61.
6. Vischer F. *General Course on Private International Law*. *Recueil des cours de l'Academie de droit international de LaHaye*, 1992, vol. 232, p. 30.
7. *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: sovremennye problemy*. *Otvetsvennyj redaktor M. Boguslavskij* [International private law: modern problems. Executive editor M. Boguslavsky]. Moscoov, 1994, p. 478.

8. Nersesyan B.S. Sravnitel'noe pravovidenie v sisteme yurisprudentsii [Comparative jurisprudence in the system of jurisprudence]. Gosudarstvo i pravo – State and law. Moscow, 2001, no. 6, pp. 5-7.
9. Anufrieva L.P. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: v 3-h t. Tom 1. Obshaya chast': Uchebnik [Private international law: vol. 3. Vol. 1. General part #: Textbook]. Moscow, BEK Publ., 2002, p. 288.
10. Xalqaro xususiy huquq. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. H. Rahmonqulov va b. [Private international law. A textbook for universities. H. Rahmonkulov et al.]. Tashkent, 2002.
11. Hvostov V.M. Obshaya teoriya prava. Elementarniy ocherk. Po isdaniyu 1911 [General theory of law. Elementary sketch. According to the version 1911]. Allpravo.Ru, 2003.
12. Jantera-Jareborg M. Foreign Law in national courts: a comparative perspective. Recueil des cours de l'Academie de droit international de la Haye, 2003, vol. 304, p. 217.
13. Galimullina S.K. Primenenie inostrannogo prava v mezhdunarodnom chastnom prave: teoriya, zakonodatel'stvo i sudebnaya praktika Rossijskoj Federatsii. Diss. kand. yurid. nauk [Application of foreign law in private international law: theory, legislation and judicial practice of the Russian Federation. Dissertation of the candidate of legal sciences]. Kazan, 2006.
14. Commentary on the Civil Code of the Republic of Uzbekistan (part two). Professional comments. Vol. 3. Tashkent, 2011, p. 554.
15. Getman-Pavlova I.V. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: uchebnik dlya magistrantov [Private International Law: A Textbook for Masters]. Moscow, 2013, p. 212.
16. Rahmankulova N. O'zbekiston Respublikasining xalqaro xususiy huquq to'g'risidagi qonunchiligini kodifikatsiyalashtirishni takomillashtirish: yurid. fan. doktori. diss. [Improving the codification of the legislation of the Republic of Uzbekistan on private international law: Dissertation of the Doctor of legal sciences]. Tashkent, 2016, 14-b.
17. Rustambekov I. Nauka mezhdunarodnogo chastnogo prava i napravleniya eyo razvitiya [The science of private international law and directions of its development yush]. Vestnik yuridicheskikh nauk – Review of law sciences, Tashkent, 2017, no. 1, pp. 89-93.
18. Speech of the President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the celebrations marking the 26th anniversary of independence of the Republic of Uzbekistan. Available at: <https://president.uz/uz/>.
19. Xalqaro xususiy huquq. Darslik. I. Rustambekov umumiy tahriri ostida [Private international law. Textbook. Under the general editorship of I. Rustambekov]. Tashkent, TSUL, 2019.